

זמן ממשות

רשות היחיד של שבת בעולם וירטואלי

אמנון דוקוב

א. דור דור ומלאכתו

בשונה מן החגים, עיקרה של השבת כפי שהיא מופיעה בתורה אינו בתוכנה החיובי כי אם בתוכנה השלילי: "ויום השביעי שבת לה' אלוקיך, לא תעשה כל מלאכה": השבת היא התשליל של מלאכת ימי החול. מכאן שאופייה הרוחני של השבת משתנה בהתאם לאופים של ששת ימי המעשה. אמנם הפרישה היא מכל ל"ט המלאכות, אולם היא מורגשת בעיקר ביחס למלאכות שאכן עשינו בימות החול ומהן אנו פורשים כעת. אמור לי מה מלאכתך, ואומר לך מה היא שבתך.

כל דור ומלאכות אחרות לו. יש ומלאכה שולטת לזמן מסוים, ואחר כך היא דועכת ומפנה את מקומה למלאכה אחרת. יש ומלאכה שבמשך שנים רבות הייתה מונחת בירכתיים, שבה באחת אל חזית השבת. שינוי הזמנים גורם לשינוי באופייה הרוחני של השבת, שהיא בכל פעם תשליל למלאכות השולטות באותה העת.

מלאכת ההוצאה, האוסרת העברה של חפץ בין רשות היחיד לרשות הרבים, היא האחרונה ברשימת 39 אבות המלאכות. זו מלאכה משונה, כי היא לא גורמת לשינוי בגוף החפץ, מלבד העברתו ממקום למקום. לכן, בעלי התוספות כינו אותה "מלאכה גרועה". דומה לה איסור התחומין (שאינו נמנה בתוך רשימת אבות המלאכות) המונע מהאדם לצאת ממקום היישוב בו הוא נמצא בשבת מעבר לאלפיים אמה. שני הדינים יחד תופסים את הנפח הגדול ביותר במסכתות שבת ועירובין- 16 מתוך 34 פרקי המסכתות עוסקים בהם.

תהליך הלכתי מפליא בתקופת הראשונים, הוביל לכך שרשות הרבים הפכה להיות ממצא נדיר ביותר. המשמעות ההלכתית הדרמטית של עובדה זו היא ביכולת לשים עירוב סביב ערים שלמות ולהפוך אותן לרשות יחיד. כתוצאה מכך, כיום מלאכת הוצאה כמעט לא מורגשת ליושבי ארץ ישראל. רק שירות צבאי או שהות בחו"ל מזכירים את עצם קיומה. בהתאם, בספרי ההלכה בני זמננו היא תופסת מקום מועט. איסור התחומין אמנם נותר בעינו, ומתבטא בשאלה "היכן אתם עושים את השבת" (שכן הדלקת נרות קובעת מקום לשבת כולה), אולם הערים הגדולות הופכות גם איסור זה לפחות מורגש, שכן עדיין נותר תחום רחב מאוד להלך בו. אבקש להראות, שאם נחזור אל מקורותיה הרעיוניים של מלאכה זו, נגלה שאפשר שדווקא בדור הטכנולוגי שלנו נכוננו לה חיים חדשים.

ב. השיבה אל המקום

רוב מלאכות השבת אינן מוזכרות בתורה ונמסרו לחכמים. יוצאות הדופן הן ההבערה, ההוצאה והתחומין שיש להן מקור מפורש. בפרשת המן שמיד לאחר חציית ים סוף (שמות ט"ז) נאמר שהמן לא ירד בשבת. כאשר יוצאים מן העם ללקוט בכל זאת, אומר להם הקב"ה "ראו כי ה' נתן

לכם השבת... שבו איש תחתיו אל יצא איש ממקומו ביום השבת". הקב"ה מלמד את משה שהשבת של האדם היא קביעת מקום. בשונה מריבון העולם ששבת ביום השביעי לבריאה, האדם אינו יכול לעצור את הזמן, אף לא לסיים את כל מלאכת השמים והארץ. אולם הוא יכול לקבוע לו מקום למשך יום אחד, ובכך להידמות להקב"ה השובת מכל מלאכתו אשר עשה.

מפרשה זו נלמדים שני הדינים: הקשר הפרשה מלמד שאין ללקוט את המן בשבת. זה המקור הראשוני לאיסור הוצאה. ימי החול הם ימים של ליקוט ואיסוף טובין מן המרחב הציבורי אל רשות הפרט, והוצאת התוצרים מרשות הפרט אל המרחב הציבורי (ראו איסור המסחר בשבת בירמיהו י"ז ובנחמיה י"ג), ואילו בשבת כל דבר נשאר במקומו. על גבי זה, מוסיפה לשון הפסוק התייחסות לאדם עצמו, שכן נאמר בה "אל יצא איש" - ולא אל יוציא (עירובין י"ז ותוספות שם). זה המקור לדין השני, איסור תחומין, הקובע שאף האדם בגופו צריך לקבוע לו מקום יישוב אחד לכל השבת. אנו למדים שהשבת אינה רק 'קדושת זמן' אלא גם סוג של 'קדושת מקום' - האדם מצווה לקבוע לו ולחפציו מקום בשבת.

את משמעות יצירת המקום בשבת ניתן להבין בעזרת ההלכה הקובעת שגובהה של רשות הרבים מוגדרת ככזו רק עד עשרה טפחים מן הקרקע, לעומת רשות היחיד ש'בוקעת ועולה עד הרקיע' - כל מקום שהוגדר רשות יחיד ממשיך להיחשב ככזה מהאדמה עד השמיים, גם אחרי שהמחיצות היוצרות אותו כבר נגמרו. ההבדל הזה מובן לאור אופיין של הרשויות השונות. רשות הרבים היא המרחב של התנועה, ההשתנות, ההליכה. היא הציר האופקי. אם נרצה לייצג את רשות הרבים נמקם את המצלמה מתחת לעשרה טפחים, כדי לראות רק את הרגלים שהולכות. לעומתה, רשות היחיד מובדלת מן הסביבה על ידי מחיצות שמפרידות בינה לבין המרחב הגדול. הן צומחות ממטה עד מעל עשרה טפחים. כך נוצר ציר אנכי שמחבר שמיים וארץ. זה הוא מקום.

ברשות הרבים, הציר האופקי, המבט מופנה תמיד קדימה, אל היעד הבא. הוא היוצר את רוחב הדעת, את היכולת לראות מקומות רבים, להיות במקומות רבים, ללקט מן החוץ. לעומת רוחב הדעת, הציר האנכי של רשות היחיד שנוצר מקביעת המקום, מפנה את המבט למעלה ולמטה. הוא יוצר את עומק הדעת וגובה הדעת. הגובה הוא המבט המופנה מעלה, אל השמיים, העומק הוא המבט המופנה מטה, אל המקום בו האדם עומד ואל הגוף שנוכח במקום.

השבת, באמצעות איסור הוצאה, דורשת מאיתנו למצוא מקום, ולהניח לתנועה הרוחבית. התודעה הרוחבית מסתכנת ברפרוף מעל פני השטח ואילו המקום יוצר את ההשתנות. את התנועה בין ימי החול לשבת שנוצרת מאיסור זה ניתן לתאר במילות ספר יצירה: "אם רץ ליבך, שוב למקום". בשבת, המבט מעלה מתבטא בתפילות הקהילתיות החגיגיות, בהדלקת הנרות והקידוש, בלימוד התורה. המבט מטה מתבטא בטעם החדש שנותנים בפעולות היום יומיות - הבגדים היפים, הבית הנקי, האוכל המשובח עם כל המשפחה, השינה השלווה (אם רק לא מגזימים...).

"ויברך אלוקים את היום השביעי ויקדש אותו" - המבט מעלה הוא הקדושה, השגב. המבט מטה הוא ברכת החיים. תודעת הגובה ותודעת העומק משלימות ומאפשרות אחת את השנייה. הקשר ביניהן ליצירת המקום מתואר בנבואתו של ישעיהו: "אם תשיב משבת רגלך עשות חפצך ביום קודשי, וקראת לשבת עונג לקדוש ה' מכובד". השבת היא איסוף של תנועת הרגלים והשבתן אל המקום. איסוף זה הוא שמאפשר את העונג, וממנו למדו חז"ל את הממד החיובי של השבת - מצוות עונג שבת.

חשוב להדגיש שהפרישה ממלאכה או יצירת המקום אינן שלילה מהותית של המלאכה או של המרחב, כשם שהשבת אינה שלילה של ימות החול. אדרבה, ימי המעשה הם זמנה של המלאכה - יצירת האדם המחוללת את תנועתו והתרחבותו בעולם. אלא שקו דק עובר בין אדם יוצר

המתבטא דרך מלאכתו, לאדם גולה שמשרת את מלאכתו ומשועבד לה. השבת משלימה את השבוע שחלף על ידי השבתת השליטה של המלאכה, הצגתה כאפשרות שאינה בלעדית, והיא מאירה את השבוע שיבוא על ידי יצירת מוקד פנימי שאיתו אפשר לשוב לדרכים בלי ללכת לאיבוד.

ג. שליטתה המוחלטת של תודעת הרוחב

העולם המודרני הביא אתו שינוי משמעותי בתחושת המרחב. כלי תחבורה מהירים צמצמו את המרחקים ומאפשרים להגיע בקלות יחסית לכל מקום בעולם. כלי התקשורת מאפשרים ליצור קשר לכל מקום ומכל מקום בלי לזוז מן המקום. אפשרויות הרוחב השתנו לבלי הכר. אולם נדמה שכל אלו לא היו אלא מבוא למהפכה הטכנולוגית של השנים האחרונות- תחילה במחשב האישי, ואחר כך בטלפון הנייד. האדם יכול להיות בחדרו הפרטי ולגלוש מקצה העולם ועד קצהו. לשלושת הממדים של החלל נוסף ממד רביעי, שנוכח בכל רגע כאפשרות של גלישה. ובאמת, שפת המרחב מאפיינת את הרשת- אתר, כתובת, דף בית וכד'. יש יבוא ויצוא, יש בניה של אישיות וירטואלית ועוד ועוד: האדם נמצא ברשת. שינויים מרחיקי לכת עוברים על האדם.

הרשת היא ניצחונה הטוטאלי של תודעת הרוחב. האדם משתחרר ממגבלות מקומו ונמצא בכל רגע בכל מקום. הוא נמצא בקשר רציף עם מגוון קבוצות של אנשים ממעגלים שונים, יש לו שפע של מידע זמין בכל נושא ובצורה מיידית, הוא יוצר רשתות של קשרים עם אנשים בעלי תחומי עניין משותפים לו, ללא מגבלת המרחק, הוא יכול לעבור מקצה העולם ועד קצהו ברפרוף אצבעות. גם המסחר והעברת הטובין נעשים בלחיצת כפתור ומכל רחבי הגלובוס, מבלי שחפץ פיזי כל שהוא עבר מיד ליד בעת העסקה.

אולם התנועה הרוחבית הבלתי מוגבלת גובה את מחירי שליטתה. היא יוצרת אישיות של משוטט מתמיד, חסר נחת, מפוזר דעת. משתעמם במהירות, חייב בתנועה וירטואלית מתמדת, מציץ לרגע ומייד חייב להמשיך הלאה. אדם בקיום חפוז. מה שהסוציולוג פיטר ברגר כינה Homeless Mind. הממד הרביעי, הרוחבי כל כך, שואב את האנרגיה משלושת הממדים הממשיים, ויוצר אדם שתמיד נמצא 'שם' ואינו יכול להיות 'כאן'. זו אותה "היפר- מציאות", שהיא מחד הרבה יותר צבעונית קצבית וזמינה מן המציאות הרגילה, אך בסופו של דבר היא דלה באשר היא רק תמונה, קול ומילים על גבי מסך, ללא גוף ממשי, ללא חלל בעל עומק ממשי. אפילו התנועה ממקום למקום מתבצעת באצבעות, ולא ברגלים. במרחב הזה גם צורת השיחה משתנה, שכן המפגש של הטקסטים הקצרים או התמונות אינו מפגש פנים אל פנים. הוא מועד הרבה יותר לאי הבנות ולשיח של אלימות מילולית שנוצר בדיוק במקום שאין בו פנים ואין בו את כל הדקויות שנוצרות בעומק של המרחב הממשי.

בקצה הדרך, מאיימות הדיסטופיות שמתארות עולם של בני אדם שאינם מסוגלים להינתק לרגע מן המרחב הווירטואלי, המשמש להם תחליף מציאות. בעודם סגורים בתוך חדרם הם מתקשרים עם כל העולם אך מתקשים יותר ויותר ליצור קשר עם זולת ממשי. עוד ועוד תופעות הופכות אפשרות איומה שכזו לבלתי מופרכת.

כלי השרת קמים על האדם ומשעבדים אותו אליהם. השליטה המוחלטת של התודעה הרוחבית מפקיעה את תודעה הגובה והעומק.

ד. השיבה אל המקום

גילוי החשמל והמצאת הנורה חייבו את פוסקי ההלכה להיזקק למציאות החדשה. נורת הלהט התחלפה בשלל אפשרויות נוספות שיצרו המעגלים החשמליים, שבהם כבר אין דמיון להבערת אש. אפשר שלו הייתה סנהדרין היום, היא הייתה קובעת שסגירת ופתיחת המעגל החשמלי היא פעולת היצירה הבסיסית של הטכנולוגיה ולכן היא אב מלאכה לעצמו. הפוסקים כמובן ניגשו אל הסוגיה בכלי ההלכה המסורים לנו מדור דור והעלו כמה הצעות, חלקן במושגי 'דאורייתא' וחלקן במושגי ה'דרבנן'. אך כל ההצעות הובילו לתוצאה אחת, שהגדירה את הפעולה החשמלית כאסורה בשבת. ככל שעובר הזמן, מתברר שהמשמעות הדומיננטית ביותר של שמירת השבת המודרנית היא הפרישה מהפעלת הטכנולוגיה שנעשית ברגע כניסת השבת. ככל שמלאכת ימי החולין מתמלאת בעוד ועוד פעילות טכנולוגית, השבת הופכת להיות התשליל של פעילות זו. זו המלאכה העיקרית, והיא שמגדירה את השביתה העיקרית.

נדמה שכאן מקבלת מלאכת ההוצאה בשבת משמעות מחודשת ומרכזית. כאשר המחשב האישי והטלפון הנייד יוצרים את המרחב הוירטואלי הבלתי מוגבל. את רשות הרבים העכשווית. הכיבוי שלהם עם כניסת השבת הוא יצירה מחודשת של המקום האישי בו אני נמצא בגופי, של רשות היחיד. אם אפשרויות המרחב הטכנולוגיות יוצרות תודעה רוחבית ונטולת מקום, הרי שהציווי "שבו איש תחתיו אל יצא איש ממקומו ביום השביעי" משמעו ליצור את המקום מחדש ולהיות בו למשך השבת. ביטול הממד הטכנולוגי ווירטואלי למשך יממה קדושה, היא בניה מחודשת של שלושת הממדים הממשיים של החלל.

רק בשבת, כדי לפגוש מישהו, הוא צריך להיות איתי, בגופו, באותו חדר. רק בשבת אני יכול לברוח ממקומי הממשי על ידי תנועה אל המרחב הרביעי הוירטואלי. אני חייב להיות כאן ועם מי שכאן. בשבת אני קורא רק אותיות שמודפסות על הדף שאני אוחז כאן בידי, ללא עשרה חלונות נוספים הפתוחים במקביל וללא מילים שלחיצה עליהם היא קישורית לאתר אחר. יש פה דין המקביל לדיני תחומין- לא לצאת ממקומי אל המרחב הוירטואלי. ויש פה גם דין המקביל להוצאה- הפסקת תנועת הטובין, הקניה והמכירה, המשא והמתן, 'שלח' או 'קבל'. התודעה האופקית מפנה למשך יממה את מקומה לתודעה אנכית שיש בה גובה ועומק. תודעת המקום החדשה יכולה לבנות מחדש את העונג של היש שנוצר על ידי השהות והנוכחות. אם תשיב משבת אצבעותיך, וקראת לשבת עונג.

כאן גם באה לידי ביטוי עצמתה המעצבת של ההלכה. שכן ניתן היה לומר שגם בימי החול האדם יכול לבחור שלא להיות במחשב ובטלפון במשך זמן רב וזה נכון. אולם עצם קיומם של אלו כאופציה מתמדת מהווה כשלעצמה עיצוב של המרחב, שהרי המרחב סביבי קיים ומשפיע גם כשאני לא עושה בו שימוש כרגע. המרחב הוא הפוטנציאל שמעצב את התודעה. השבת מוציאה את המכשיר מטווח האפשרויות הרלוונטי, ובכך משנה באחת את המרחב כולו.

סמלי הדבר שהרגע הקובע את הפרידה מן הטכנולוגי הוא הדלקת הנרות. שכן גם לגבי נרות השבת ניתן לראות תהליך דומה. הנרות בעבר שימשו לצורך אור בבית במובנו הפשוט ביותר. היום הבית כולו מואר באור יקרות והנר הוא 'שרגא בטיהרא'. ובכל זאת, עם ישראל ממשיך להדליק נרות. נדמה שזה מתוך התחושה שיש באור הממשי של הלהבה המרצדת משהו שלא ניתן להחליפו בניאונים ובספוטים. הדלקת הנרות משרתת כניסה של אור אחר אל הבית.

כמו ביחס למלאכות, גם כאן, יצירת המקום אינה באה לשלול את עצם תנועת הרוחב. היא רק באה להפקיע את בלעדיותה. התנועה הרוחבית של השבוע שחלף מקבלת את השלמתה דרך היום שמפקיע אותה לטובת יצירתו של מקום. היא גם מאפשרת לגשת אל התנועה של השבוע שיבוא מתוך המוקד פנימי יציב, המקום שהשבת יוצרת.

בעולם שדוהר אל השליטה הטכנולוגית, השבת היא גאולה במובנים ראשוניים ביותר.